

Петар Момировић, Нови Сад

РАСПРОСТРАЊЕНОСТ ИЗДАЊА БОЖИДАРА ВУКОВИЋА НА САДАЊЕМ ПОДРУЧЈУ ВОЈВОДИНЕ

Значајно би било, да је могуће, за читаво подручје Архиепископије и митрополије карловачке, а још значајније за целу православну област Југославије — дати преглед распрострањености издања Божидара Вуковића.

Један део подручја Карловачке митрополије припао је Румунији, други је у Мађарској, па се на томе послу ради другим путем и начином, а што се тиче Славоније и Барање, тамо то или још није завршено или није ни започето. Нема сумње да је, поред осталог, веома потребно и научно занимљиво знати границе опште распрострањености наше старе штампане књиге издаване од краја XV до прве половине XVII века, одређеније — од 1493. до 1638. године, у словенском православном свету, са румунским и грчким подручјем. Благодарећи већини објављеног научног материјала и података, није и не би било тешко да се то и обради, и било би пожељно и неопходно да се баш неко од наших научника прихвати тога посла.

Тежња за сазнањем српске народне државно-политичке прошлости, по новијим европским схватањима, појавила се пре 200—250 година, а занимање наше културе за повез књига броји коју десетину година више од једног столећа. То је, с обзиром на наш успорен и ратовима ометан развитак, кратко временско трајање, па у свим случајевима истраживања историје стоје нагомилана питања, која налажу и постављају низ задатака.

На почетку расправљања проблема распрострањивања Божидаревих издања искрсавају општа питања, тј. који су услови и потребе побудили покретање и стварање Божидареве штампарије, јер њену појаву није изазвао само субјективан чинилац, добра воља, родољубиво расположење „од његове јуности“ и животне потребе Божидара Подгоричанина, него и снажни спољни разлози и захтеви, у овом случају код православних Срба и осталих балканских Словена ортодоксне оријентације. Код Божидара Вуковића је било јако развијено осећање „отачаствености“, које се истиче не једном, као у побуди штампања књига, у жељи да

пренесе штампарију у „отачаство“ и у последњој опоруци да буде сахрањен у домовини, на Старчевој горици. Под „отачаством“ подразумевам наш данашњи појам завичаја и завичајности — место Подгорицу и Црну Гору. Међутим, све штампане књиге нису намењене само завичају и ужој отаџбини, Црној Гори, него и свему православном народу — српском, македонском и бугарском, како се из предговора и поговора очитује. Број издатих књига био је преголем за тадању Црну Гору, а употреба српске редакције текстова открива коме су народу упућене, мада је та редакција после Константинове реформе препрелила православни словенски Балкан. Божидарев *Празнични минеј* из 1536—1538. године то у највећој мери потврђује, уношњем служби св. Симеону, Сави и Стевану Дечанском и, посебно, присвојеној св. Петки. Међутим, Божидарева се штампарија рађа, настаје и развија у једно чудно неуравнотежено доба и за потребе једне територијално још некомпактне средине, јер у доба настанка српске млетачке штампарије српска је црква, односно Пећка патријаршија пре 1557. године дезорганизована и необновљена, а крајеви где живе Срби домороци или избегли насељеници нису још у саставу једне, турске државе. Београд, Мачва, Срем и босански предели Усоре, Соли и Јајачке бановине, Бачка и Банат су још неосвојени или падају у турске руке тек у годинама постојања и рада Божидарево штампарије. Београд пада 1521, Срем је освојен и опустошен у исто доба, Бачка после мохачке погибје 1526, са катастрофом Угарске. Банат Турци заузимају у размацама између 1540. и 1552, једно место за другим: Панчево, Бечкерек (данашњи Зрењанин), Вршац и Темишвар. Међутим, наилазимо на необичне појаве. Године 1540. окува кујунџија Петар Смедеревац у Бечкерек у славно рукописно четворојеванђеље владике Максима Бранковића из манастира Крушедола, светогорски мајстори 1545. године живопису крушедолску цркву фрескама високог квалитета, манастир Војловица купује *Празнични минеј* Божидара Вуковића 1542. године, а све то се дешава у време турског освајања Баната.

Подсећам још на то да у три последње деценије прве половине XVI века пада оснивање свих старих српских штампарија: 1519. у Горажду, штампарија Љубавића 1537. у манастиру Рујну, 1539. у Грачаници, 1544. и 1557. у Милешеву, 1552. у Београду, 1560. године у Мркшиној цркви.

То указује на то да је била велика потреба за црквеном књигом и да су постојале приличне могућности за њено издавање. Материјалне прилике су биле доста повољне, трговачке комуникације развијене, животни услови, друштвени односи и стање раје подношљиво, ако није чак у питању донекле повлашћена класа имовно и положајно добро стојећих и утицајних Срба, спахијског, трговачког и занатског реда. Сем тога, помуслимањени Срби долазе до врло великог утицаја на Порти и у државним пословима, покривају високе и највише положаје. Српски језик постаје и један од дипломатских језика на султановом двору. Срби — раја немају номинално никаква тела или какву видну организацију у то доба, јер патријаршија није још обнов-

љена. Није случајан и бесмислен покушај епископа Павла Смедеревца за еманципацијом Српске цркве од Охридске архиепископије. У то доба врења' и превирања околности на српском подручју указују на сазревање или потпуну зрелост услова за пресудан акт обнове Патријаршије 1557. године.

У деценијама тридесетих и четрдесетих година XVI века долази снажан књишки удео Божидара Вуковића. Ширење његових издања на данашњем подручју Војводине лепо и јасно се осликава баш на једном од првих примера ове врсте. Српски православни манастир Војловица, близу града Панчева, године 7050, односно 1542, под старешинством игумана Партенија, купио је књигу *Празнични минеј* Божидара Вуковића за 20 гроша од јеромонаха Висариона из манастира Дечана, кад је Војловица имала 36 јеромонаха, ђакона и монаха. (Л. Мирковић, *Црквене старине у српским црквама и манастирима Баната, Румуније и Мађарске*, Споменик САН ХСІХ, Београд 1950, стр. 1.) Пример нам указује на то како је релативно брзо доспевала књига и у удаљене и скоро освојене крајеве, којим је путем преношена, преко Дечана ка Београду, караванима или преко успутних манастира, пошто је у питању монашко лице. Врло је карактеристично да је продаје дечански калуђер Висарион, а око штампања се трудио јерођакон Мојсије од манастира Дечана, родом из Будимље, близу манастира Шудикове. Вероватно је изванредан број примерака послан из Млетака у Дечане и растурање је поверено једном од калуђера из братије. Овако је показан само један од начина распрострањања Божидаревих књига и књига уопште. Значајно је и сазнање цене књиге око половине XVI века. *Празнични минеј* је нпр. стајао 20 гроша, а то је око 4—5 дуката према вредности гроша у то доба, што је врло скупо.

Књиге за трговину су се преносиле караваном, као и остала роба, у дрвеним сандуцима, на коњима — преко сува, а галијама, такође у сандуцима — преко мора. Пут је водио од Млетака преко разних далматинских градова, особито, и у првом реду, преко Дубровника, Задра, Сплита и др. Постојао је и један утврђени канал из Венеције преко Анконе и Дубровника. Тим путем је и наручивана роба — у овом случају књига или сировина — хартија. То сазнајемо из случаја Дубровчанина Тројана Гундулића, издавача београдског штампаног четворојеванђеља кнеза Радише Дмитриновића 1552. године, који преко дубровачке колоније у Београду наручује за Анкону да му се доставе књиге из Млетака. Видимо из пописа његове посмртне заоставштине да није само штампао и продавао четворојеванђеље у Београду, него је набављао и продавао и друге књиге, а нашао се и читав сандук књига, по свој прилици непродатих примерака четворојеванђеља. Поред основног занимања берберским занатом, бавио се трговином књига, чак и издавањем, а можда још каквим узгредним послом, који је ишао уз то, или који је доносио приходе, према уобичајеним пословним односима у то доба, који су за наша данашња и друга времена непојмљива и неуобичајена. (*Историја Београда I*, Београд 1974, Штампарија Тројана Гундулића, стр. 459—460.)

Сем трговачким, професионалним, путем, књига се ширила и на други начин. Она је улазила у трговачки систем и преко црквених људи — преко манастира, који су били и караванске станице, као у Никол-Пазару — данашњем Бијелом Пољу, Морачи, Милешеву и Дечанима. Ту су прихватили књиге и предмете примењеног занатства — крстове, кандила, путне иконе, кадионице итд. — калуђери који су купили милостињу, а доцније, особито у XVII и XVIII веку, они су продавани у метосима — представништвима појединих великих манастирских лаври, као у Дечанима, Пећкој патријаршији, Хиландару, у великим и богатим центрима, као у Скопљу, Сарајеву, Београду, Великом Бечкереку (данашњем Зрењанину), Нишу, Ср. Карловцима, Новом Саду и још неким местима.

Кад смо већ код распрострања и ширења књига, да наведемо још и друге посредне и случајне околности доспевања књиге у поједине крајеве. То су различите миграције становништва, изазване у првом реду ратовима, бекствима и сеобама у XV и XVI веку испред надирања Турака, а у XVII, XVIII и почетком XIX столећа услед устанака, учешћа у борби против Турака, а затим због епидемија, неродних и гладних година и због верских и, ређе, националних прогона.

Миграције су се кретале баш у правцу северних, мање у правцу западних крајева, према Срему, Бачкој, Банату, Барањи, Славонији, до изнад Будима. Ту су придошлице дочекали разређени српски православни староседеоци, па је све што је пренесено (књиге, утвари, иконе) било добродошло и продавано је по повољној цени из нужде и невоље. У свим примерцима књига имамо потврде о томе.

Књиге су преношене и непријатељском пљачком и продајом или откупом.

Сем оног случаја кад манастир Војловица купује *Празнични минеј*, било је још набављања књига на тај начин. До прве половине XVI века сви су фрушкогорски и други манастири на овом терену били обновљени или су основани нови, па су свима њима биле неопходне књиге, а преписивање је било споро и скупо; требало је дуго чекати и бити без основних књишких потреба. Божидареви књиге су биле тако склопљене и компоноване да у малом броју задовоље малтене све богослужбене и црквене потребе. Благодарећи сталном ангажовању вичних, учених монашких, свештених лица, зналаца богослужбених текстова српскословенске редакције и правописа, као Пахомија, Мојсија, Теодосија и Генадија, што бисмо ми данас рекли — високих стручњака, Божидар је по својој замисли или користећи знање и искуство својих уредника, употребио већ сложене црквене саставе и допунио их, или искомбиновао нове, па су отуда његове књиге одмах нашле примену и постале врло тражене. Он је стекао и поверење у погледу исправности књига. Није се прихватио издавања огромних месечних минеја (12 на броју са по 200—300 листова), нити големог апостола и дебelih јеванђеља, сувишних паримејника, него је ишао на практично и најпотребније: на служабник за литургију са часловцем за дневно богослужење, на требник за свакодневне

потребе верних, осмогласник и празнични *минеј* за дневна и празнична богослужења, који се могу користити за свакодневно манастирско служење и за проређена парохијска празнична литургијска окупљања. Слично је и са молитвеницима за путнике, које је Божидар Вуковић издао скупивши спретно неопходне молитве у погодном формату за ношење и коришћење. Само су недостајали великопосни и пентикостарни кодекси, које Божидар није стигао да уради, али су то доцније извршили његови наследници и пријемници. Дакле, Божидар је поступао умно, систематски, методично и практично. Посебно су се сви грабили за његову садржајно најкориснију књигу, издавачки најуређенији кодекс и естетски најбогатији примерак, за Празнични *минеј*. На свим нашим подручјима употребе он је увек присутан и најбројнији.

Овде даље наведени примерци нађени на терену Војводине, са кратким подацима: место налаза, назив књиге, формат и број листова, записи, повез и стање очуваности. То је све сређено по азбучном реду места налаза. Места су подељена по областима Срема, Баната и Бачке.

Нужно је напоменути да су скоро све наведене књиге својина српских православних цркава и манастира у поменутих местима, па се то не наводи посебно, да се не би понављало. Где то није случај, биће речено. Такође код старих сачуваних повеза кожа је увек орнаментирана, па се и то неће понављати. Под тврдим повезом сматрају се дрвене корице обложене кожом.

ПРЕГЛЕД САЧУВАНИХ КЊИГА У ЦРКВАМА И МАНАСТИРИМА ВОЈВОДИНЕ

СРЕМ

БЕРКАСОВО. — *Празнични минеј*, величине 19,5×27, има 427 листова. Недостаје му 1. лист предговора и 1. лист поговора и још 3 листа. Има више старијих и млађих записа из 1791. и 1792. Помиње владику Спиридона, манастир Привину главу око 1707. Повезан је у тврде корице.

БЕШЕНОВО, село. — *Осмогласник*, 19,3×27,8, има 132 листа, недостаје му 30, нема предговора ни поговора. Гравуре су изгубљене. Записа нема. Повез пропао. Био је у лошем стању јер је био закопан за време рата. Конзервиран је у Покрајинском заводу за заштиту споменика културе у Новом Саду.

Празнични минеј, 19×27,5, има 408 листова, недостају му 24. Важних бележака нема. Био је у лошем стању услед закопавања за време рата. Конзервиран је у Покрајинском заводу.

ЕРДЕВИК. — *Празнични минеј*, 20×29,3, има 429 листова, 1 фрагментаран и 2 недостају: 1. и 2. на почетку књиге; гравуре очуване. Има записа и ваздан бележака слабо читљивих, из 1721, 1750. и егзархова визитација 1763. Повез тврд. Стање задовољавајуће.

Октоих (петогласник), 19×29, има 155 листова, недостаје му у XVI кватерниону првих 5 листова и на крају 2 листа са гравурама и још 1. Заставица и химнографи су колорисани цигласто-

црвеном и зеленом бојом. Нестали листови су рукописно рестаурирани. Повез је чврст. Стање добро. Записи су из 1837. о злој зими и колери.

ИЛИНЦИ. — *Октоих петогласник*, 18×27, има 158 листа, недостају му 4, гравура песника, али су сачувани предговор и поговор, гравура са 4 иконице и 1 лист пасхалије. На крају су додата 24 листа: 4 су део службе и канон св. Георгију; 8 листа службе Христовим страдањима и 12 листа житија св. Арсенија српског, св. Саве II и св. Јевстатија из Даниловог Цароставника. Има записа егзархове визитације 1763. године. По свој прилици доспео је овде из Босне, из манастира Ловнице или Ломнице, посвећене св. Георгију.

ЈАЗАК, село. — *Празнични минеј*, 18,5×27,5, има 420 листа, недостаје му 12, с почетка 4. Тврди повез. Конзервиран.

КРУШЕДОЛ, манастир. — *Октоих (петогласник)* има 157 листа, недостаје му 1. л. предговора; у XX кв. 7. и 8. л., лист са гравурама и последњи лист. Сачувана је гравура песника. Исписана су нека имена за помен. Нема горње корице и неконзервиран је.

Празнични минеј, 18,2×27, има 416 л., недостаје му 16 листа са предговором и поговором. Има запис о куповини књиге за цркву у Белегишу 1737. године, а сведоци су свештеник и епитропи. Тврди повез.

Октоих (петогласник). — Раније припадао фрушкогорском манастиру Раковцу. Величина листа 19,5×28,5, има 126 листа, недостају му цели XIII, XIV и XV кв., још неки листови и крај. Има запис да је припадао манастиру Раковцу. Повез тврд. Књига запрљана, развезана, неконзервирана.

МАЛИ РАДИНЦИ. — *Празнични минеј*, 19—19, 4×29, има 413 листа, а недостаје му 19. Изгубљен је и поговор. Надокнађено је са 15 рукописних листа. Од записа има 1 турски, а други је из 1713. у месту Црквенцу.

МАНЂЕЛОС. — *Празнични минеј*, 18,8×26,5, има 430 листа, недостају 2 листа у III кв. 4. и 5. У другој половини књиге исечено је десетак гравура. Повез чврст. Стање врло добро. Неке су гравуре колорисане жутом бојом. Записа нема.

МОРОВИЋ. — *Празнични минеј*, 20×28,4, има 431 лист, недостаје 1. лист предговора. Све су гравуре сачуване. Записи су из 1755. о својини књиге цркве моровићке, запис митрополиског егзарха о надзору цркве и књигâ из 1763. Врло стара белешка да је књига „пештерска“ и још друге забелешке. Повез тврд. Стање — листови похабани, разлабављени и исцрвоточени.

НЕРАДИН. — *Празнични минеј*, 20,5×29,2, има 415 листа, недостаје 17. Почиње са 3. листом III св.; махом листови са гравурама. Има записа на постави доње корице: помени, белешка о смрти патријарха хаџи-Калиника 1711. године, о уласку Немаца у Београд 1689, о снегу 1710. Стање књиге подношљиво. Повез тврд.

СВИЛОШ. — Октоих (петогласник), $20 \times 29,7$, има 136 листова, недостаје му 26, нема предговора, I и II кв. и још поједини листови. Пасхалне таблице су рестауриране рукописно 1626. Припадао је некада манастиру Рачи на Дрини. На листовима има пуно старијих и млађих бележака различите вредности. Особито их је много из 1805. године. Повез тврд. Стање лоше. Неопходна конзервација.

СРЕМСКИ КАРЛОВЦИ. — Октоих (петогласник), $19 \times 28,4$, има 158 листова, недостају само 4. Бројне су белешке о неким личним трошковима и позајмицама. Повез тврд. Потребна конзервација.

СТАРИ СЛАНКАМЕН. — *Празнични минеј*, $19 \times 27,7$, има 405 листова, недостаје 27 — цео I кв., а остали из разних свежњева. Листови и кватерниони су делимично измешани приликом неког преповезивања. Записа нема. Недостају листови баш са гравурама. Листови су оштећени. Корице су различите, из два доба. Неопходна је конзервација и преповезивање. Овом примерку припада рукописни додатак од 22 листа. Девет листова садрже изабране псалме на Господње и Богородичине празнике, а 13 службу кнезу Лазару, вероватно из XVI и XVII века, судећи по слабо видљивим воденим знацима и палеографским особинама, те је вероватније из XVI века. Служба има и велики синаксар на читава три листа. Свакако је значајан прилог за књижне и књижевне студије. По свој прилици је извађен из неког рукописног минеја. У записима из почетка XVIII века помиње се неки монах Леонтије из бившег манастира Винче код Београда.

СУРЧИН. — *Празнични минеј*, $19,1 \times 29,4$, има 429 листова, недостаје му само 3, и то у XXIII кв. 2 и у XI кв. 1. Сачувани су предговор и поговор. Значајан је запис патријарха Пајсија из 1621. године, затим запис из 1693. и из XVIII и XIX века. Повез тврд, листови натрули у хрпту и последњи јако оштећени.

СУСЕК. — *Празнични минеј*, $20,3 \times 30,4$, има 422, листа, недостаје му 10, нема предговора и поговора. Повез тврд. Записали се парох месни, свештеници пароси и учитељ из Пивница 1819. године. Листови оштећени убодом усред књиге.

ЧЕРЕВИЋ. — *Празнични минеј*, $18,5 \times 29,5$, има 396 листова, недостају му цели XXXI—XXXIV кватернион и још неколико листова, свега 36 листова. Сачувани су предговор, поговор и гравуре. Додато је 18 рукописних листова старе рестаурације текста. На горњем предлисту је запис о оправци књиге 1738, за 6 форината, запис о невремену 1778. и о одласку сремске и бачке регименте на Прајза, затим белешке о поклону књиге и нешто о буни 1848. Стање добро.

БАНАТ

БАНАТСКА СУБОТИЦА. — *Празнични минеј*, 20×28 , има 427 листова. Недостаје му само 5. Записа нема. Био разлабављен и похабан. Конзервиран у Покрајинском заводу у Новом Саду.

Требник из 1538. или 1540, величине $13,5 \times 17,5$, има 275 лис-

това, недостаје му око 15. Записа нема. Био је у лошем стању. Конзервиран је у Покрајинском заводу у Новом Саду.

МАНАСТИР ВОЈЛОВИЦА. — *Празнични минеј*, 18,5×28,5, има 430 листова, недостају само 2 из средине текста. Има онај запис о куповини књиге 1542. и доцније из 1800, који велича штампара и жели му вечну радост. Повез тврд. Добро очуван.

ВРШАЦ. — *Октоих* (петогласник), 19×28,3, има 151 лист. Недостаје му 11 листова. На крају су додата 24 рукописна листа из неког пентикостара — Триода Лазаревца. Има исписане стихире светим Бранковићима и белешке бивших сопственика у XVIII веку. Конзервиран је у Покрајинском заводу у Новом Саду.

Служабник из 1519 (?), величине 15×23, има 237 листова, недостају му три листа с почетка. Сачуван му је поговор. Има запис да је припадао вршачкој катедралној цркви 1792. Конзервиран је у Покрајинском заводу у Новом Саду.

ДУБОВАЦ. — *Празнични минеј*, 20×28,5, има 394 листа, недостаје 38 у разним кватернионима. Записа нема. Без корица. Потребна конзервација.

ЕЧКА. — *Празнични минеј*, 19—19, 5×28, има 367 листова, недостаје му 65. Сачувани су колофони, гравуре делимично. Запис говори да је припадао цркви у Сечњу (Банат). Био је у лошем стању, али је конзервиран у Покрајинском заводу у Новом Саду.

Октоих (петогласник), 19×27,5, има 154 листа. Недостаје му 8, сви са гравурама. Има запис о својини из 1699. године и белешку о оправци књиге у XVIII веку, и још једну шaljиву забелешку. Био је у лошем стању, па је конзервиран у Покрајинском заводу у Новом Саду.

Псалтир са посљедовањем (са часловцем) 1519/20. Величине је 30,5×18. Има 301 лист. Недостаје му 51. У њему су нађена 3 листа Милешевског требника из 1545. Додати су на крају. Има и рукописних рестаурација. Био је у дерутном стању. Конзервиран је у лабораторији ЈАЗУ у Загребу 1958.

ЗАГАЈИЦА. — *Празнични минеј*, 21×30, има 411 листова, недостаје 21 лист. Има 1 лист из Посног триода Вићенца Вуковића 1561, из службе Теодору Тирону. Има неколике белешке о времену из 1782. године и један запис о прилогу од једног дуката за оправку књиге. Стање лоше. Потребна је конзервација.

ЈАСЕНОВО. — *Празнични минеј*, 19,5×28,2, има 394 листа, недостаје 38. Многе су гравуре исечене и нестале. Развезан је, повез пропао, листови оштећени. Потребна конзервација.

Октоих (петогласник), 20×29,5, има 153 листа, недостаје му 9, и то гравуре и пасхалија. Записа озбиљних нема, него само нека шкрабања. У лошем је стању.

КАЛУЂЕРОВО. — *Празнични минеј*, 15×26, има 431 лист, недостаје му само 4. лист XXIV кватерниона. Записа нема. Листови су похабани. Нужна је конзервација.

КОВИН. — *Празнични минеј*, 17,7×26,3, има 154 листа. Недостаје му 278 листова, више од две трећине књиге. Повез је чврст и листови добри.

НОВИ КОЗЈАК. — *Октоих* (петогласник), 18,8×28. Има 161 лист. Изгубљен је само 1 лист са Божидаревим грбом и предго-

вором. Има два записа: из 1740. и 1760. да је књига припадала селу Долцу. У очуванијем је стању. Потребна је делимична конзерваторска интервенција.

КУМАНЕ. — *Празнични минеј*, 17,5×26, има 405 листова, недостаје му 27, са предговором и поговором. Од записа има неко јемство за један брачни пар да ће научити потребне молитве. Повез разлабављен.

ПАВЛИШ. — *Празнични минеј*, 19×27,3, има 353 листа, недостаје му 79 листова. Већином су нестали листови са гравурама. Записа нема. Био је у рђавом стању. Конзервиран је у Покрајинском заводу у Новом Саду.

ПАДЕЈ. — *Празнични минеј*, 19,3×28,4, има 432 листа, па је потпун. У једном запису каже се да је књига ученика Аксентија Милосављевића. Повез тврд. Најбоље очувани примерак у Војводини.

САМОШ. — *Празнични минеј*, 17,5×27,6, има 426 листова. Првих 6 су надокнађени рукописним. Запис говори да је Празнични минеј купљен за цркву у Чавошу из места Модоша (данас Јаша Томић) у Банату, за 15 форината 1760. године. Повез тврд. Добро очуван.

СЕФКЕРИН. — *Празнични минеј*, 18,5×28, има 415 листова, недостаје 17 — крајни листови и поговор. Очувано је 36 гравура. Записа нема. Повез је чврст и добар.

ЦРЕПАЈА. — *Празнични минеј*, 19,5×29,5, има 428 листова, недостају 4 листа. Записа нема. Био је у врло рђавом стању. Конзервиран је у Покрајинском заводу у Новом Саду.

ШУРЈАН. — *Октоих* (петогласник), 18,2×27, има 158 очуваних листова, недостаје му први и још три у тексту. Сачуване су гравуре песника и иконице са пасхалијом. У њему је један лист из неког рукописног осмогласника XV века. Примерак је оштећен и потребна је конзервација.

УЉМА. — *Празнични минеј*, 19,5×30, има 424 листа, недостаје му 8: у I кв. 1, 2. и 8. лист и у IV кв. 5 листова. Гравуре су очуване, сем на првим листовима. Постоји запис о својини из 1759. године. Повез тврд. Стање добро.

БАЧКА

ГОСПОЋИНЦИ. — *Празнични минеј*, поклон од православног општества из Даља после паљења и пљачкања цркве у мађарској буни 1849. године. Књигу је нашао протопрезвитер жабалски. Други запис говори да је долазио архиепископ Павле Ненадовић 1767. године за време цара Јосифа II и Марије Терезије, а пре тога 1712. године дат је у цркву даљску. Величина листова је 18,5×28,8, има 426 листова, недостаје му само 6. Повез тврд. Стање добро. Корице разлабављене и оштећене.

КОВИЉ, манастир. — *Октоих* (петогласник), 18×28, има 159 листова, недостају му само поговор и гравуре 4 иконице. Белешке су безначајне. Занимљиво је да су га сматрали рукописом. Повез

тврд. Стање подношљиво. Потребна конзерваторска интервенција.

КУЛПИН. — *Празнични минеј*, 19×29,2, има 412 листова, недостаје му 20 листова: предговор и цео I и IV кв. и све до краја и још који лист. Понека гравура исечена. У крџем запису помиње се место Сарваш и митрополитски егзарх. Повез тврд. Стање подношљиво.

МОШОРИН. — *Празнични минеј*, 19,7×28,2, има 431 лист, недостаје му 1. лист предговора. Гравуре су све сачуване сем првог листа. Има запис на постави горње корице о својини и обнови књиге 1714. године, а други на доњој маргини с почетка о куповини књиге за 1000, вероватно, аспри. Неповезан и неконзервиран.

НОВИ САД, парохијско здање код Саборне цркве св. Георгија. — *Празнични минеј*, 18,6×26,8, има 301 лист, недостаје му 131, и то највише листови са гравурама. Записа нема. Без корица је и конзервиран.

Празнични минеј, бр. 34, величине 19,5×29,3. Има 431 лист, недостаје му само предговор. Гравуре су очуване. Повез тврд. Примерак конзервиран. По запису књига је припадала манастиру Шишатовцу. Дат је дукат за њено препевезивање.

РАВНО СЕЛО. — *Октоих* (петогласник), 18×25,5, има 154 листа, али је последњих 9 листова додато из Божидаревог Празничног минеја и садрже службу св. Стефану Дечанском, са оштећеном гравуром. Била је и служба св. Симеуну и Сави па су изгубљене. Иначе су листови књиге измешани па је тешко утврдити који недостају. Повез је тврд. Књига је исцепана и крпљених листова. Записа нема. Потребна је конзервација.

СОМБОР, Српска православна црквена општина. — *Празнични минеј*, 19×28, има 426 листова, недостаје му 6, међу којима и лист предговора. Има само неколико бележака са означеним годинама 1756, 1761. и 1789, али без неког значаја. Прилично су поцепани листови. Повез је чврст и цео.

СРПСКИ МИЛЕТИЋ. — *Празнични минеј*, 19,8×29, има 419 листова, недостаје му 13, предговор и поговор са пасхалијом. Гравуре су очуване на постојећим листовима. Има више записа. Књига је припадала суседним парохијама у Бачу и Дерињама. У једној белешци истиче се са поносом да је овој старој књизи „труктер прави србски син“. Помиње се и заузимање Ниша у рату 1737. године. Повез тврд. Књига је развезана и похабана. Потребна је конзервација.

СТАНИШИЋ. — *Празнични минеј*, величина листова је неједнака, јер су неравномерно обрезивани приликом препевезивања: 17×26, 16×25,5, 16,5×26,4. Има 373 штампана и 18 рукописних листова из XVIII века. Недостаје му 59 штампаних листова. Има записе о избору неколико учитеља из 1841, 1885. и 1887. Од тврдог повеза има само горњу корицу. Окрајци су обрезивани скоро до самога текста.

ТИТЕЛ. — *Празнични минеј*, 19×28, има 181 лист, недостаје му 251. Запис из 1790. године је са поменом учитеља, свештеника и татора. Повез је тврд, развезан, неконзервиран.

НОВИ САД. — У Библиотеци Матице српске чува се 12 Божидаревих *Празничних минеја*, један примерак *Псалтира* из 1519. године, *Зборник за путнике* из 1536. године, 6 *Октоиха* Божидаревих и 1 тобожњи Божидарев, 6 примерака *Требника* 1539/40. Већина примерака је више или мање стручно конзервирана.

Укупно има:

Празничних минеја — 50
Осмогласника — 14
Псалтира — 1
Зборника молитвеника — 2
Служабника — 1
Требника — 6

ПРЕГЛЕД САЧУВАНИХ КЊИГА У БИБЛИОТЕЦИ МАТИЦЕ СРПСКЕ

ОСМОГЛАСНИЦИ (V) БОЖИДАРА ВУКОВИЋА, ВЕНЕЦИЈА 1537. ГОДИНЕ:

1) Сигнатура РРСр IV 1. 1. 1. Величина листова 285×195 мм, има 158 листова. На крају му недостају 7. и 8. лист К (20) кватерниона и још два завршна листа са гравурама. Има бројне записе који помињу власнике књиге из XVIII века у сремском насељу Моровићу (некада тврђава). Најзначајнија је белешка тајном буквицом: Сиа книга попа ермунаха Глигориа. — Повез тврд. Књига донекле развезана, корице одваљене, страдала од влаге, запрљана, потамнелих листова и искрзаних ивица. Неопходна конзервација са задржавањем старих корица.

2) Сигн. РРСр IV 1. 1. 3. (7). Величина л. 266×180 мм, има 147 листова. Недостаје му I кв., 5. л. у XX кв. и последњи лист са гравурама и још један. Записи говоре да је у XVIII или XIX веку припадао неком попу Стефану из Великог Села. — Повез разлабављен, последњи свежјеви извађени, ивице искрзане, листови оштећени, запрљани и покапани воском. Потребна конзервација.

3) Сигн. РРСр IV 1. 1. 2. Величина 283×200 мм. Има 153 листа. Недостају му прва 3, у XIX 7. и у XX 3, и 2 последња. Подужи запис почев од 4. листа I кв. па до 3. листа II кв. каже да поп Милинко даје своме синовцу књигу за спомен себи и супрузи Божици. — Повез тврд. Корице одваљене, листови запрљани и оштећени. Неопходна конзервација.

4) Сигн. АС IV 1 (бр. 28058), (201 А 18). Величина 283×190 мм. Има 107 листова. Недостаје му 55 листова из разних кватерниона и цели XVII — XX кв. и два последња листа. — Без корица је, почетак и крај развезани, листови потамнели и прљави. Неопходна конзервација и преповезивање. Од записа има помен неког Стојка Стефанова у Чоки (Банат) 1779. године.

Дефектни примерци:

5) Сигн. РРСр IV 1. 1. 6., величина 290×203 мм. Има свега 28 разних листова. Записа нема, корица такође. Листови оштећени, овештали и запрљани.

6) Сигн. РРСр IV 1. 1. 5., величина 269×185 мм. Има 33 распарена листа. Записа нема. На маргинама су исписане неке стихире којих нема у Божидаревим осмогласницима. Листови су чврсти, потамнели, запрљани и неповезани.

7) Сигн. РРСр IV 1. 1. 7., величина 270×170, најочуванији листови. Има свега 7 листова, и то сви из I кв. од 2. до 8. листа. Сачувана је гравура песника на 2. листу. Записа нема. Листови су похабани и запрљани, али су графике добро очуване.

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈИ

1) Инв. бр. 19252 МС, сигн. 201 В 3. Величина 270×186 мм. Има 431 лист, недостаје само први лист предговора. Листови који су недостајали употпуњени су из неког другог Празничног минеја. Највише је недостајало листова са гравурама. Има безначајне белешке обрачунавања година од штампања књиге. По печату српске цркве у Шурјану (Банат) види се да је књига припадала њој. — Корице су одваљене, гравуре су најчешће колорисане, листови су потамнели и покапани воском. Потребна је конзервација.

2) Инв. бр. 34781. МС. Величина 260×186 мм. Има 401 лист, недостаје му 31. Од записа има безначајне белешке. Стање лоше. Оштећени су листови и повез. Потписао се Николај Кнежевић, учитељ, врло неписмено. Неопходна је конзервација и асанација књиге.

3) Сигн. 201 В 4 БМС, величина 273×180 мм. Има 431 лист, недостаје му предговор. У запису се помиње нека Станица што је приложила овај зборник за душу, без датума. — Повез чврст. Многи су листови крпљени. Потребна је конзервација.

4) Без сигнатуре. Величина 302×213 мм. Има све листове и очувани су потпуно предговор и поговор. На дну предговора је врло лепо исписани запис: „Госпожа Јела оправи ову књигу у храм св. евангелиста Луке. Јован, кир мајстор 1580. године“. На постави горње и доње корице су на талијанском неки подсетник или какви рачуни. — Примерак је одлично очуван, скоро нов, потпун и чист. Вероватно је најочуванији примерак у земљи, са оригиналном величином листова. Повез чврст, у црној орнаментарној кожи.

5) Без сигнатуре, носи бр. 1, на постави горње корице оловком написан бр. 4. Величина 294×190 мм. Има 430 листова, недостају му 2 листа. Од записа има потпис неког Јелисеја Попова. — Почетни и крајњи свежњеви књиге страдали су од влаге, а средина је здрава. Повез је разлабављен. Нема божићне гравуре и последњег листа поговора. Потребна је конзервација и преповезивање.

По белешкама на немачком језику, књига је била у неком већем граничарском месту.

6) Без сигнатуре. Бр. 2. Инв. бр. 222272. Величина 267×180 мм. Примерак је потпун, има 432 листа. На постави горње корице стоји запис да је књига припадала цркви св. Петке у Бољев-

цима (Срем) 1777. године. — Листови су запрљани, покапани воском и у доњим деловима страдали од влаге. Потребно је преповезивање и чишћење од прљавштине и воска.

7) Сигнатуре нема. Бр. 10. Инв. бр. 222273. Величина 277×190 мм. Има свега 427 листова, са више записа. Главни су да је књига припадала 1678. године вароши Гроцкој (код Београда), а да је 1776. године била у Шанцу Јакову (Срем) и да је поправљена у вароши Иригу. — Књига је крпљена и покапана воском. Потребна је делимична конзерваторска интервенција.

8) Без сигнатуре. Бр. 9. Инв. бр. 222274. Величина 276×193 мм. Има 425 листова. Записа нема. — Примерак је овештао, листови запрљани и уковрчени, поједини зацепљени и замрљани од влаге. Потребна је конзервација и преповезивање.

9) Сигн. 201 В 5. Величина 291×194 мм. Има 414 листова. На постави доње корице има запис да је књигу купио неки поп Живко за 13 форината 1720. године. — Листови су поцепани, искрзани, крпљени и згужвани, запрљани и покапани воском. Горња корица уздужно сломљена. Обавезна конзервација и преповезивање.

10) Без сигнатуре. На првом листу БМС 48313. Величина 283×193 мм. Примерак је потпун, има 432 листа. Запис каже да је књига дата у манастир Ариље, свакако пре сеобе. — Књига је конзервирана и корице делимично обновљене, али не руком стручног конзерватора.

11) Без сигнатуре. Величина 263×177 мм. Примерак је потпун, само је 8. лист XVI кв. сада између LIII и LIV. На доњем 1. сивом предлисту стоји запис: „Књигу је потписао Константин Теодоровић и мајстор Николај Поповић у Дуна Каласу 1802. године“. Књига је доспела из Дуна Каласа код Сентандреје, преко Алексе Ивића, а продао ју је његов син Матици српској. — Књига је у добром стању.

12) Сигнатуре нема. Бр. 14. Инв. бр. 222275. Величина 272×185 мм. Има 426 листова. Белешке су незнатне. — Почетни су листови крпљени и запрљани. Повез је оштећен. Потребна је делимична конзерваторска интервенција.

ДРУГА БОЖИДАРЕВА ИЗДАЊА

ПСАЛТИР 1519. БМС, сигн. РРСр II 1. 2. 1. Величина 179×124 мм. Тешко је утврдити број листова због честих рукописних рестаурација. Недостаје му око 13 кватерниона. Има неколико белешки, које нису много јасне, а ни старе. У белешци из године 1706. помиње се да је Псалтир власништво Петра Поповића пароха стапарског, а доцније Д. Поповића. — Листови су крпљени, преполовљени, дроњави и прљави. Потребна је конзервација, али под условом да се сачувају рукописно рестаурирани листови.

СБОРНИК (Молитвослов), 1536, II издање (?), БМС, сигн. РРСр I 1. 1. Величина 117×83 мм. Недостаје му око 61 лист. По запису из 1717. књига је припадала Григорију Јовановићу, дијаку, доцније пароху умском; месеца маја 8. године 1771. „и паки

прими ју Гаврил Поповић в Умку“, коју је дао 1751. завичају своме, а сада му се вратила. (Умка је код Београда.) Сачуване гравуре су махом колорисане жутом, црвеном, смеђом, плавом бојом, нијансама окера, зеленом и ружичастом. — Стање углавном добро. Многи су листови ван лежишта. Потребно је препевезивање.

СЛУЖАБНИК 1519. Сигнатура РР 2. 01. 01. Величина 200×138 мм. Има свега 229 листова+крај (?). По записима припадао је некоме Григорију, па Максиму. Добијен је на поклон од Миллице Пркосавац 1892. г. — Стање врло добро; конзервиран је.

СЛУЖАБНИК 1519. Сигн. РР 2. 01. 02. Инв. бр. 222269. Величина 200×140 мм. Има 194 очувана листа. Највише му недостају прва 4 кватерниона — 33 листа. Има више записа који помињу битке Руса са Турцима 1712. године. Књигу је дао цркви црнобарској неки Сима, матери Стани за спомен. — Стање врло добро; конзервиран је.

ПСАЛТИР 1520. Сигн. БМС: РРСр II 1. 1. 1. Величина 178×127 мм. Има свега 348 очуваних штампаних листова, дакле, недостају му 4 листа. Записи помињу кугу 1734. Псалтир је био својина попа Милана 1798. На доњем предлисту исписано је: Иже херувими... на словенском и грчком језику 1785. — Поједини листови су оштећени и запрљани. Повез је чврст и добар.

МОЛИТАВНИК 1540. БМС, сигн. РР 5. 01. 03. Величина 190×132 мм. Недостају му 94 листа. Има 45 додатих рукописних листова млађег и врло грубог писма. Други додатак је старији, са насловом: Чин бивајема како подобајет исходити са свјатим крстом на празнике Господње. Рукопис је леп, старији, са иницијалима који опонашају Божидара, по свој прилици из XVII века. Записа нема. — Књига је врло дефектна. Листови су у доњем делу искрпљени. Рукописни табаци су читави и чврсти. Повез је тврд. Потребна је конзервација, али није неодложна.

МОЛИТАВНИК (Требник) око 1540. године. БМС, сигн. РР 5. 01. 02. Без корица. Величина 185×135 мм. Недостаје му 6 листова и завршетак. Записа нема. — Повез разлабављен, поједини листови крпљени, али је већина здрава, цела и чиста. Потребно је препевезивање и мање конзерваторске интервенције.

МОЛИТАВНИК око 1540. БМС, сигн. РР 5. 01. 06. Величина 190×140 мм. Има 279 листова, недостаје му само 1. Припадао је некада неком попу Стефану у XVIII веку. — Корице су одваљене, листови исцрвоточени и крпљени. Потребна је конзервација.

МОЛИТАВНИК (Требник), око 1540. (?). БМС, сигн. РР 5. 01. 05. Величина 185×140 мм. Недостају му 32 листа и крај. На доњој маргини почев од 2. листа II кв. исписан је стари и важни запис: Овај молитавник је даровао Милош Старовлашанин манастиру Бојанима љета Господњег 1581. Неки Тривун је оправрио књигу за спомен оцу и писао сарандаре браћи и рођацима за душу у селу Илинцима (Срем). — Примерак је конзервиран и повезан у тврде корице обложене старом орнаментираном кожом.

ТРЕБНИК око 1540. (?). БМС, сигн. РР 5. 01. 01. Величина 182×136 мм. Недостаје му много листова. Сачувано је око 200 а фали му око 80. Од записа има на постави доње корице румунски запис. На другом месту је белешка датума из 1673. године. Стање је врло лоше. Књига је разлабављена, развезана, похабана и замрљана од влаге. Многи листови су помешани приликом неког преповезивања, па је тешко утврдити који недостају. Неопходна је конзервација.

МОЛИТАВНИК (Требник — Евхологион) 1538—1540. БМС, сигн. РР 5. 01. 04. Величина листова 170×128 мм. Недостаје му преко 62 листа. Од записа има на постави горње корице скорашњу белешку о самој књизи кад је штампана (по Карагајеву). У IX и XX кв. има неких румунских белешки да је књига припадала неком попу. — Књига је конзервирана.

Petar Momirović, Novi Sad

THE DISSEMINATION OF BOOKS BY BOŽIDAR VUKOVIĆ ON THE TERRITORY OF PRESENT-DAY VOJVODINA

Summary

There is no doubt that it is very necessary and interesting for scholarship to know, among other things, the limits of the dissemination of old Yugoslav printed books published from the end of the 15th to the second half of the 17th century, or, more specifically, from 1493 to 1638, in the Slavic Orthodox world including the Rumanian and Greek regions. Owing to scholarly materials and information, this is not nor would it prove difficult to research and it would be interesting and necessary to have some scholar attempt to do this.

For this occasion, only one portion of this topic has been taken up, it is connected with the books of Božidar Vuković on the specific territory of present-day Vojvodina. A favourable circumstance is that in this regard the Province has been systematically studied, the material noted down, and the documents analysed and most of them published. This has been carried out over a period of 22 years following World War II by the Province Institute for the Conservation of Cultural Monuments. In the other Yugoslav republics and regions this work has still not been not or it has still not been finished.

On the territory of Vojvodina the oldest data on the acquisition of Božidar's books dates from 1542, soon after the printing of the *Holy Day Menaion*. The paper goes on to present how the books were transported, distributed and how they arrived in the Vojvodina region. There is also information on the establishing of church libraries and collections, the acquisition and price of books, their protection and care. There is also a division of Božidar's books according to their contents and the needs of the buyers.

This is followed by an individual listing of copies on the territory of Vojvodina, and according to the Srem, Banat and Bačka regions, along with all the necessary data on them and with inscriptions in them, and other summary data. According to the listing on the territory of Vojvodina there are:

- 48 Holy Day Menaion
- 3 Books of the Hours
- 4 Ritual Books
- 2 Collections
- 3 Psalters
- 21 Octoechos.

The wide distribution and the great and long use of Božidar's books and printed Serbian church books in general indicates the foresight and broad views of the first and all the subsequent pioneers of the Serbo-Slavic printed word, among which Božidar Vuković was the most successful. Hence the words of his introduction: »To recompense for a lack of useful books... which will serve for enlightenment and polish... appropriate for anyone to read« do not sound like empty merchant's phrases, but rather resound with true patriotic humanitarianism, for the fatherland.